

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Артем ШТАНЬКО

начальник відділу науково-методичного забезпечення прокурорської діяльності поза сферою кримінальної юстиції
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
shtanko85@ukr.net

УДК 347

СИСТЕМА СПОСОБІВ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТА ІНШИХ РЕЧОВИХ ПРАВ

У цивілістиці досі не досягнуто єдності думок із питань, які способи захисту утворюють систему способів судового захисту права власності та інших речових прав, за якими підставами та на які групи вони поділяються.

Аналізуючи останні дослідження і публікації, що стосуються порушень у статті проблем, варто зазначити таке. Теоретичною та методологічною основами для формулювання їх суті й визначення нових, оригінальних шляхів вирішення цих складних питань є положення та висновки, сформульовані у роботах таких, зокрема, вчених-цивілістів, як: В.А. Белов, Н.П. Бондар, О.Б. Гнатів, В.В. Груздев, І.О. Дзера, С.А. Краснова, Д.В. Кушерець, А.О. Новосьолова, З.В. Ромовська, Т.П. Подшивалов. Однак створені зазначеними авторами нові знання стосуються різних аспектів системи способів судового захисту права власності та інших речових прав, які відокремлено не сприяють виробленню цілісної правової моделі такої системи.

Враховуючи наведене, мета статті полягає в огляді та систематизації сформованих у доктрині цивільного права поглядів і підходів вчених до формування системи способів судового захисту права власності та інших речових прав для їх узагальнення й подальшого дослідження у майбутніх роботах.

Найчастіше у юридичній літературі з цивільного права способи захисту права власності та інших речових прав поділяються

на речово-правові та зобов'язально-правові [1, с. 323; 2, с. 348]. Проте не усі вчені погоджуються з таким поділом способів захисту зазначених цивільних майнових прав. Так, З.В. Ромовська, крім вказаних способів захисту, виокремлює спеціальні способи захисту, до яких відносить визнання права власності, визнання недійсними актів органів державної влади, звільнення майна з-під арешту. Також, на думку вченої, немає щонайменшої підстави для протиставлення речово-правових і зобов'язально-правових способів захисту. Обґрунтовуючи своє твердження, З.В. Ромовська зауважила про таке: якщо у договірні зобов'язання особа вступає як власник, здійснюючи тим самим своє право на розпорядження річчю, її статус як власника не перекреслюється статусом кредитора, а лише доповнюється ним. Тому, вимагаючи повернення речі від боржника після закінчення строку договору або у разі незабезпечення ним умов для її схоронності, позивач у судовому процесі насамперед діє як власник і, доповнюючи цей статус, уже діє – як кредитор [3, с. 206, 207].

У свою чергу, І.О. Дзера, вважаючи, що поділ засобів захисту права власності на речово-правові та зобов'язально-правові не може охопити все розмаїття заходів, передбачених у сучасному законодавстві, які прямо чи опосередковано спрямовані на усунення порушень права власності, запропонувала класифіку-

вати цивільно-правові засоби захисту права власності, розподіливши їх на чотири групи. Так, на думку вченої, першу групу визначають основні речово-правові засоби захисту, до яких належать: виндикаційний і негаторний позови; другу групу – допоміжні речово-правові засоби захисту: позов про визнання права власності та позов про виключення майна з опису; третю групу – зобов'язально-правові засоби: засоби захисту права власності в договірних відносинах (відшкодування збитків, заподіяних невиконанням чи неналежним виконанням договору; повернення речей, наданих у користування за договором); засоби захисту права власності в деліктних зобов'язаннях; позови про повернення безпідставно отриманого чи збереженого майна; четверту групу – спеціальні засоби захисту: позови про визнання угоди недійсною; позови про захист прав співвласника у випадку виділу, поділу та продажу спільного майна; засоби захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими, й інші засоби захисту [4, с. 149].

До окремих засобів захисту права власності, які не увійшли до жодної з наведених груп, І.О. Дзера віднесла засоби, передбачені у ч. 2 ст. 386 та ч. 3 ст. 386 Цивільного кодексу України (ЦК України) [4, с. 149, 150]. Так, згідно з ч. 2 ст. 386 власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, що можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню. А в ч. 3 цієї статті передбачено, що власник, права якого порушені, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди¹.

¹ Автори науково-практичного коментаря до цивільного законодавства України В.Г. Ротань, А.Г. Ярема, В.В. Кривенко, В.Я. Карабань, О.Є. Соїн, коментуючи ч. 3 ст. 386 ЦК України, звернули увагу на складність її співвідношення з іншими статтями ЦК України та на необхідність тлумачення цієї частини у взаємозв'язку із пов'язаними з нею правовими нормами цього Кодексу для визначення характеру такого співвідношення. Стосовно викладеного вчені зазначили таке. При формулюванні ч. 3 ст. 386 ЦК України законодавець використав невдалі теоретичні конструкції, згідно з якими відшкодування майнової і моральної шкоди кваліфікується як захист права власності. Однак відшкодування мораль-

Водночас О.Б. Гнатів способи захисту права власності пропонує поділяти залежно від правових наслідків їх застосування на речово-правові, що включають витребування майна з чужого незаконного володіння, усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном, визнання права власності і визнання незаконним правового акта, що порушує право власності, та зобов'язально-правові способи захисту, що виражаються через: способи захисту права власності у договірних зобов'язаннях – визнання правочинів недійсними та переведення прав і обов'язків покупця у разі продажу частки за договором у спільній частковій власності; способи захисту права власності у недоговірних зобов'язаннях – набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, відшкодування шкоди, зокрема й завданої власником земельної ділянки, житлового будинку інших будівель у зв'язку зі зниженням їх цінності, і компенсація мо-

ної шкоди захищає особисті немайнові права особи, що порушені шляхом порушення права власності. А право на відшкодування майнової шкоди виникає у результаті перетворення правовідносин: якщо майно неможливо витребувати (зокрема, у зв'язку зі знищенням майна право власності згідно з п. 4 ч. 1 ст. 346 ЦК України припиняється), якщо право власності не можна захистити іншими способами, правовідносини власності в силу вказівки закону перетворюються в зобов'язальні, в межах яких право власності не захищається (в цивільно-правовому розумінні захисту права), а лише покладається на особу зобов'язок відшкодувати власникові, який безповоротно втратив право власності на річ, майнову шкоду. Очевидно, у включенні до ЦК України положення, що сформульоване в ч. 3 ст. 386, потреби не було, оскільки відшкодування майнової та моральної шкоди могло б здійснюватись безпосередньо на підставі ст.ст. 1166, 1167 ЦК України. Але ж законодавець, сформулювавши положення ч. 3 ст. 386 ЦК України, спеціальним правилом вказав на те, що застосування способів захисту права власності, про які йдеться у ст.ст. 387–394 ЦК України, не виключає застосування ст.ст. 1166, 1167 ЦК України. Крім того, відсутність у ч. 3 ст. 386 ЦК України посилання на те, що майнова і моральна шкода, завдана порушенням права власності, відшкодовується відповідно до законодавства (закону), не виключає застосування при цьому положень інституту відшкодування шкоди, зокрема принципу вини. Застосуванню в цьому випадку підлягає і ст. 1192 ЦК України (див.: Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: у 2 т. Т. 1 / відп. ред. В.Г. Ротань. – [2-ге вид.]. – Х.: Фактор, 2010. – 800 с. – С. 489, 490).

ральної шкоди в разі порушення права власності [5, с. 6, 7; 6, с. 32, 33, 40, 41, 167, 168].

Доцільно вказати, що О.Б. Гнатів, так само як і І.О. Дзера, до способів захисту права власності віднесла спосіб захисту, передбачений у ч. 2 ст. 386 ЦК України.

Так, інтерпретуючи наведену норму закону, І.О. Дзера зазначає, що згідно з нею власнику гарантується можливість вимагати не лише усунення порушень його права власності, які вже відбулися, а й звертатися до суду за захистом своїх прав, що можуть бути реально порушені в майбутньому. Тобто застосовувати такий спосіб захисту своїх порушених прав, як попередження або припинення можливого порушення права власності у майбутньому [4, с. 150]. На думку О.Б. Гнатів, зміст аналізованої норми дає змогу віднести зазначений спосіб захисту права власності до своєрідних «превентивних» цивільно-правових способів захисту, спрямованих на попередження завдання шкоди у майбутньому. Закріплення в цивільному законодавстві такого способу захисту права власності, як зазначає науковець, обумовлюється перенесенням центру ваги зі шкідливого результату на більш ранній ступінь, коли протиправне діяння лише створює можливість заподіяння шкоди або коли власне діяльність має небезпечні властивості загрози. У цьому аспекті О.Б. Гнатів звернула увагу на наявну в цивільному законодавстві України певну незв'язаність, а саме: захист права власності може починатися з моменту його порушення, а вказаний спосіб захисту права власності застосовується, відповідно, коли тільки виникає загроза порушення права власності. Зважаючи на наведене, науковець запропонувала внести зміни до законодавства і перенести можливість захисту права власності з моменту його порушення на момент виникнення загрози такого порушення. У контексті зазначеного О.Б. Гнатів провела певну паралель між співвідношенням поняття «охорона» і «захист» права власності та на основі зазначеної прогалини законодавства розкрила динаміку переходу «охорони права власності» на «захист права власності». Це надало їй можливість розглядати вказаний превентивний спосіб захисту права власності – зобов'язання, що виникає унаслідок створення загрози

порушення права власності іншою особою у майбутньому – як «охорону права власності» доти, доки неусунення такої загрози призведе до завдання шкоди та застосування відповідних способів «захисту права власності».

Зазначаючи про те, що вказаний спосіб захисту є малодослідженим, О.Б. Гнатів наголосила на неможливості його віднесення до жодної з груп способів запропонованого нею варіанта поділу способів захисту права власності [5, с. 7; 6, с. 3, 33, 36, 37].

Однак І.В. Жилінкова ще раніше від І.О. Дзери та О.Б. Гнатів, аналізуючи положення ЦК України, дійшла висновку про те, що в цьому Кодексі вперше закріплено окремий спосіб захисту права власності – превентивний (ч. 2 ст. 386). Поява його, як зазначає вчена, дає підстави розглядати захисні цивільно-правові способи дещо в іншій площині – виходячи із мети застосування правового примусу. З огляду на це І.В. Жилінкова запропонувала виокремити дві групи цивільно-правових способів захисту права власності: а) превентивні способи, які застосовуються для попередження порушення права власності; б) відновлювальні способи, які спрямовані на відновлення правового та майнового становища потерпілої сторони (віндикаційний і негаторний позови, визнання права власності тощо). Надаючи загальну характеристику вказаним групам способів захисту права власності, І.В. Жилінкова зазначила таке. У цілому превентивний захист спрямований на попередження порушення права власності, яке є відсутнім на момент подання позову, але за всіма обставинами розвитку подій реально можливе у майбутньому. З огляду на зміст ч. 2 ст. 386 ЦК України позов про превентивний захист може бути пред'явлений власником, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою. У ЦК України не визначено конкретні прояви такого «можливого порушення», а відтак, вирішення цього питання залишається на розгляд суду. Традиційні (відновлювальні) заходи захисту спрямовані на приведення потерпілої сторони у становище, в якому вона перебувала до порушення, відновлення порушеного права або його визнання [7, с. 130, 131].

Вчена звертає увагу на два проблемні моменти теоретичного й практичного характеру щодо цивільно-правового механізму превентивного захисту права власності, які виникли у зв'язку з прийняттям у 2003 році нового ЦК України.

Перший проблемний момент пов'язаний із місцем нормативного закріплення правил щодо превентивного захисту права власності. Звертає на себе увагу порядок розташування норм глави 29 ЦК України. Передусім у ній закріплено загальні засади захисту права власності (ст. 386). Зокрема, визначається, що держава забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності (ч. 1 ст. 386), та закріплено загальні права власника на відшкодування завданої йому майнової і моральної шкоди (ч. 3 ст. 386). Після цього в главі 29 послідовно визначено окремі способи захисту права власності: витребування майна із чужого незаконного володіння, захист від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, тощо. Логіка розташування норм глави 29 значною мірою порушується правилом щодо превентивного захисту права власності, яке вміщено у ч. 2 ст. 386. Як уже зазначалося, ст. 386 присвячено загальним засадам захисту права власності, однак превентивний захист права власності стосується лише окремих випадків, а не загальних правил, тому ч. 2 ст. 386 логічно «випадає» із загального змісту цієї статті.

Другий проблемний момент, про який уже йшлося, вбачається у некоректному співвідношенні положень щодо превентивного захисту права власності та загальних норм захисту цивільних прав. Так, у ст. 15 ЦК України, в якій вміщено загальні підстави звернення особи за захистом, зазначено, що особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. З цього однозначно випливає, що звернутися до суду особа має право лише у випадку порушення права, а не у разі можливості такого порушення. Формально суд може відмовити у прийнятті позовної заяви, якщо порушення ще не відбулося, а лише, можливо, станеться у майбутньому. Такий стан речей може призвести до значних негативних наслідків і, по суті, зробити неможливим превентивний захист права власності, передба-

чений у ЦК України. У зв'язку з цим І.В. Жилінкова запропонувала змінити ч. 1 ст. 15 ЦК України і визначити, що особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення або можливості такого порушення, невизнання або оспорювання [7, с. 135, 136].

У свою чергу, Н.П. Бондар, яка здійснила ґрунтовне дослідження поняття та видів підстав виникнення права на превентивний захист суб'єктивних цивільних прав, зазначила таке. У чинному ЦК України передбачено спеціальні норми, що регулюють превентивний захист лише окремих цивільних прав (ст.ст. 282, 293, ч. 2 ст. 386, ст. 396, ч. 3 ст. 872, 1163, 1164 тощо). У цих нормах закріплені різні обставини як підстави виникнення права на превентивний захист. Водночас у книзі 1 ЦК України необхідно передбачити загальну норму про превентивний захист будь-якого цивільного права. У цьому зв'язку в ній потрібно за аналогією зі ст. 15 ЦК України закріпити єдине родове визначення підстави виникнення права на превентивний захист, а саме: реальну загрозу порушення цивільних прав. На думку вченої, моментом виникнення права на превентивний захист є момент виникнення реальної загрози порушення суб'єктивних цивільних прав та інтересів, а підставою виникнення суб'єктивного цивільного права на превентивний захист – ті складні юридичні факти і фактичні склади, які породжують або спричиняють виникнення реальної загрози (небезпеки) порушення регулятивних суб'єктивних цивільних прав та інтересів. Тобто, як конкретизує Н.П. Бондар, та поведінка суб'єктів і об'єктивні обставини (події), які об'єднані причинно-наслідковим зв'язком із реальною загрозою порушення суб'єктивного цивільного права чи інтересу, заподіяння шкоди об'єктам цивільних прав або втрати суб'єктивного цивільного права² [8, с. 321, 322, 334].

² До загальних ознак, що характеризують загрозу (небезпеку) порушення суб'єктивних цивільних прав та інтересів, заподіяння шкоди об'єктам цивільних прав або втрати регулятивних суб'єктивних цивільних прав та інтересів як обов'язковий кваліфікаційний елемент підстави виникнення права на превентивний захист якого-небудь суб'єктивного цивільного права, Н.П. Бондар відносить такі: реальність; високий рівень вірогідності реалізації; наявність у теперішньому часі; незалежність від можливості бути відверненою; можливість виходити від будь-якої особи;

На противагу викладеному Д.В. Кушерець, досліджуючи підстави для охорони та захисту майнових прав фізичних і юридичних осіб у сфері договірних зобов'язань, ґрун-

створення будь-якою поведінкою суб'єкта; конкретність; може бути як очевидною для будь-яких громадян, так і такою, що потребує спеціальних знань від особи, яка фіксує таку небезпеку (детальніше див.: *Бондарь Н.П.* Основания возникновения права на превентивную защиту субъективных гражданских прав: понятие и виды // Правовое регулирование отношений в сфере частного права: традиции и современность / под. ред. И.С. Каззафаровой. – Одесса: Астропринт, 2016. – С. 325–334).

Беручи за критерій поділу підстав виникнення права на превентивний захист суб'єктивних цивільних прав та інтересів «взаємопов'язаність форм і способів реалізації превентивного захисту», Н.П. Бондар виокремила такі їх види. Залежно від форми здійснення превентивного захисту підстави виникнення права на превентивний захист цивільних прав поділяються на універсальні й спеціальні. Універсальними є підстави, що дають змогу застосовувати способи превентивного захисту, які можуть бути реалізовані як в юрисдикційній, так і не у юрисдикційній формах. До таких універсальних підстав відноситься лише реальна загроза порушення особистих немайнових прав (права на життя, права на охорону здоров'я) або майнових прав (власності чи іншого речового права, зобов'язального або іншого майнового права). Спеціальні ж підстави, навпаки, надають можливість застосувати тільки одну із форм. У свою чергу, спеціальні підстави поділяються на дві підгрупи. До першої відносяться ті, які надають можливість застосовувати способи превентивного захисту, що реалізуються лише у юрисдикційній формі. Одними з таких спеціальних підстав є квазіделікти, вимоги із яких передбачені у гл. 81 ЦК України – коли бездіяльність володільця загрожує життю, здоров'ю або майну інших осіб (ст. 1163 ЦК України), які можуть вимагати у суді вжиття відповідною особою невідкладних заходів щодо усунення загрози, заборони діяльності, яка створює загрозу (ст. 1163 ЦК України). До другої належать підстави, за наявності яких способи превентивного захисту можуть бути реалізовані лише у неюрисдикційній формі. Такими спеціальними підставами виникнення права на превентивний захист цивільних прав є юридичні факти, а саме: стани необхідної оборони, у яких існує лише реальна загроза порушення суб'єктивних цивільних прав, а не розпочатий напад (психання); стан крайньої необхідності; фізичний або психічний примус до заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам; погроза майновим правам іншої особи (детальніше див.: *Бондарь Н.П.* Основания возникновения права на превентивную защиту субъективных гражданских прав: понятие и виды // Правовое регулирование отношений в сфере частного права: традиции и современность / под. ред. И.С. Каззафаровой. – Одесса: Астропринт, 2016. – С. 335–340).

туючись на тому, що підставою для захисту суб'єктивного майнового права є винятково неправомірні дії чи бездіяльність, висловила думку, що характер позову, передбаченого у ч. 2 ст. 386 ЦК України, є більше охоронним, аніж захисним, а тому визнати загрозу порушення цивільного права як підставу до його захисту буде помилковим. Аналізуючи юридичну конструкцію зазначеної статті, вчена констатувала таке. Дії, заборонити які повинен у даному випадку суд, не визнані цивільним законодавством забороненими для вчинення. Такий висновок ґрунтується на статусі чинного судового рішення, яке в силу ч. 2 ст. 13 Закону України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» є обов'язковим до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Інакше кажучи, рішення суду має силу закону, оскільки, як і закон, воно обов'язкове для всіх учасників цивільних відносин. Якби закон передбачав певну форму поведінки, вчинення якої не дозволяється у майнових правовідносинах, визнання повторно забороненою такої поведінки судом, по-перше, дублювало б і без того обов'язкове положення, по-друге, не мало б практичної ефективності через існування норми закону, недотримання якої вже спричиняє певні юридичні наслідки як для особи-порушника, так і для особи-власника³ [9, с. 169, 177].

³ Для обґрунтування такого висновку Д.В. Кушерець навела приклад щодо правовідносин, які випливають із договорів іпотеки. Так, згідно з ч. 3 ст. 9 Закону України від 5 червня 2003 року № 898-IV «Про іпотеку» іпотекодавець має право виключно на підставі згоди іпотекодержателя: зводити, знищувати або проводити капітальний ремонт будівлі (споруди), розташованої на земельній ділянці, що є предметом іпотеки, чи здійснювати істотні поліпшення цієї земельної ділянки; передавати предмет іпотеки у наступну іпотеку або відчужувати його. Отже, зі змісту норми вбачається, резюмує вчена, що без згоди іпотекодавця зазначені дії для вчинення іпотекодержателем заборонені. У випадку ухвалення рішення суду про заборону до вчинення таких дій це жодним чином не надасть іпотекодавцю додаткових гарантій захисту його права власності, оскільки не внесе в існуючі правовідносини нових механізмів для цього. Аналогічний приклад можна навести і щодо зобов'язання особи до вчинення певних дій для запобігання такому

У зарубіжній цивільно-правовій доктрині також робляться певні кроки до переосмислення системи способів судового захисту права власності та інших речових прав, зокрема щодо взаємозв'язку елементів (способів захисту) цієї системи, можливості віднесення окремих способів захисту до системи зазначених способів або до певної її групи.

Так, А.О. Новосолова та Т.П. Подшивалов залежно від характеру порушення або оспорювання речових прав запропонували систему цивільно-правових способів захисту речових прав, що складається з таких груп: речово-правові способи захисту речових прав; зобов'язально-правові способи, зокрема реституція, кондикція, вимоги із заподіяння шкоди тощо; інші способи захисту, які не відносяться ні до речово-правових, ні до зобов'язально-правових, але витікають із різних інститутів цивільного права (наприклад, норми про визнання правочинів недійсними, про наслідки появи фізичної особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою); позови до публічної влади [10, с. 17].

С.А. Краснова, взявши за основу особливості об'єкта захисту (суб'єктивне речове право) і функціонально-цільову класифікацію способів захисту, систему способів захисту речових прав представила такими елементами: витребування майна із чужого незаконного володіння (віндикація); вимога про усунення перешкод, не пов'язаних із позбавленням володіння (негаторний позов); визнання речового права; виключення майна з опису (звільнення з-під арешту); вимога про повернення речі, переданої у тимчасове користування відповідно до договору; вимога про відшкодування шкоди в натурі, спричиненої псуванням, пошкодженням речі.

Взаємозв'язок між зазначеними елементами системи захисту речових прав вчена

порушенню. Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про іпотеку» при користуванні предметом іпотеки іпотекодавець повинен не припускати погіршення стану предмета іпотеки та зменшення його вартості понад норми його звичайної амортизації (зносу). Зобов'язання особи до вчинення конкретних дій на підставі судового рішення, як вказує Д.В. Кушерець, буде дублюванням вказаної вище норми закону (див.: *Кушерець Д.* Охорона та захист майнових прав у сфері договірного права України: моногр. / Д. Кушерець. – К.: Знання України, 2014. – С. 177, 178).

визначила таким чином. Усі наведені способи захисту є відновлювальними заходами, а негаторне домагання та виключення майна з опису можуть мати припинювальний характер (застосовуються у випадку загрози порушення речового права). Беручи до уваги умови застосування цих способів захисту, характер порушення та механізм захисту, С.А. Краснова доходить висновку про те, що віндикація і негаторний позов, віндикація і договірна вимога про повернення речі взаємно виключають одне одного. Водночас між віндикацією та визнанням речового права, віндикацією та виключенням майна з опису, віндикацією і вимогою про відшкодування шкоди наявні зв'язки взаємного доповнення, що створює можливість для їх одночасного використання потерпілим [11, с. 134].

В.В. Груздів, аналізуючи проблеми речово-правового захисту, піддав сумніву можливість віднесення позовів про визнання права власності і про звільнення майна з-під арешту до речово-правових домагань. Стосовно цього вчений навів такі аргументи. Речово-правові домагання є вимогами-правомочностями. За своєю спрямованістю останні – виконавчі правомочності, водночас домагання на визнання права власності або іншого речового права – установча правомочність⁴. Правова природа

⁴ Насамперед варто зазначити, що В.В. Груздєв систему охоронних правомочностей у межах регулятивного правовідношення представляє у вигляді установчих (констатуючих), виконавчих та перетворювальних (конститутивних) правомочностей. При цьому, на думку вченого, цивільно-правовий захист у регулятивних правовідносинах виражається в реалізації охоронних правомочностей у складі порушеного або оспореного суб'єктивного права (охоронюваного законом інтересу), цивільно-правовий захист в охоронних правовідносинах – у реалізації охоронного права, яке разом із охоронним обов'язком, що йому кореспондує, утворює зміст цього зобов'язання. Під охоронним правом учений вбачає самостійне суб'єктивне право, що передбачає можливість натурального або еквівалентного відновлення іншого, порушеного суб'єктивного права (охоронюваного законом інтересу) (див.: *Груздєв В.В.* Гражданско-правовая защита: теория и практика: моногр. / Груздєв В.В. – М.: Юрлитинформ, 2015. – С. 17, 26, 121).

До групи виконавчих правомочностей В.В. Груздєв відносить неюрисдикційні та змішані правомочності, спрямовані на виконання в натурі позитивного або негативного регулятивного обов'язку. Здійсненням виконавчих правомочностей, як зазначає вчений, досягається мета відновлення в натурі вже поруше-

речово-правових домагань і вимог про визнання права власності – різна. Речово-правовими домаганнями є лише віндикаційна і негаторна охоронні правомочності, спрямовані на відновлення порушеного права шляхом примусу конкретного порушника до виконання в натурі негативного обов'язку – заборони. Тобто йдеться про абсолютний захист, що надається речовим правам, а також тим зобов'язальним (відносним) правам, які дають можливість похідного володіння річчю і яким протистоять негативні зобов'язання всіх, окрім боржника у зобов'язанні, осіб утримуватися від дій, що створюють перешкоди у вільному здійсненні відповідного права. Отже, речово-правове домагання – правомочність вимагати реального виконання негативного обов'язку, що протистоїть порушеному праву на річ, яке володіє абсолютним захистом, – речовому праву, а також зобов'язальному праву похідного володіння річчю [12, с. 152, 128, 154, 155]. Що стосується позову про звільнення майна від арешту, то питання стосовно його місця в системі захисних можливостей, як зазначає В.В. Груздев, спірне⁵. Вчений

ного суб'єктивного цивільного права або такого, яке на даний момент часу порушується, але зберігається. Що стосується установчої правомочності, то вона визначається В.В. Груздевим як можливість примусової реалізації оспореного суб'єктивного цивільного права або охоронюваного законом інтересу, яка входить до їх змісту, шляхом судового підтвердження (констатації) наявності або відсутності абсолютного (речового, виключного) чи відносного (зобов'язального) правовідношення (див.: *Груздев В.В.* Гражданско-правовая защита: теория и практика: моногр. / Груздев В.В. – М.: Юрлитинформ, 2015. – С. 121–128).

⁵ Стосовно цього вчений за результатами аналізу коментарів до частини першої ЦК РФ та навчальної юридичної літератури з цивільного права зазначає наведене далі. Проблема матеріально-правової кваліфікації позову про звільнення майна вирішується в одному з двох напрямів. По-перше, позов про звільнення майна з-під арешту розглядається моністично – як позов негаторний (див.: Научно-практический комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой / авт. кол.: Н.Н. Агафонова, С.В. Артеменков, В.В. Безбах и др.; под ред. В.П. Мо- золина, М.Н. Малейной. – М.: Норма, 2004. – 848 с. (автор коментаря – О.О. Рябов) або віндикаційний (Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой: Постатейный, расширенный с использованием судебного-арбитражной практики / авт. кол. Г.Е. Авиллов, В.В. Безбах, М.И. Брагинский и др.; рук. авт. кол. и отв. ред. О.Н. Са-

дотримується тієї точки зору, що зазначений позов, будучи закріпленим насамперед у процесуальному законодавстві, не може розглядатися інакше, як засіб цивільно-правового захисту (звернена до суду вимога-дія) різних за змістом і природою захисних можливостей, а тому його віднесення до речово-правових домагань також недопустимо. Отже, вказаний позов, згідно із висновком ученого, взагалі не може бути зарахований до захисних можливостей, які за своєю природою є правами (правомочностями) – вимогами, а тому не є елементом системи, яку вони утворюють [12, с. 126, 127, 153].

дилов; Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – М.: Юридическая фирма «Контракт»; Издательский Дом «Инфра-М», 2002. – С. 659. – 940 с. (автор коментаря – В.В. Чубаров), особливий різновид вимоги про визнання права власності (див.: Российское гражданское право: учебник. – М.: Статут, 2010. Том 1, Общая часть. Вещное право. Наследственное право. Интеллектуальные права. Личные неимущественные права / В.С. Ем, И.А. Зенин, Н.В. Козлова и др.; отв. ред. Е.А. Суханов; Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, Юридический факультет, кафедра гражданского права. – 2010. – С. 620, 621. – 958 с. (автор главы – Е.О. Суханов), самостійна вимога (див.: Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой (постатейный) / под ред. С.П. Гришаева, А.М. Эрделевского // Справочно-правовая система «Консультант Плюс»: Комментарий законодательства, 2006 (автор коментаря – К.І. Скловський; *Белов В.А.* Гражданское право. Особенная часть: учебник / В.А. Белов; Институт актуального образования «ЮрИнфоР-МГУ». – М.: ЦентрЮрИнфоР, 2004. – С. 731. – 767 с. – (Библиотека «ЮрИнфоР»). По-друге, існує плюралістичний погляд, згідно з яким позов про звільнення майна від арешту може приймати і форму віндикаційного позову (якщо йдеться про звільнення майна з-під арешту, власники якого реально позбавлені права володіти цим майном), і форму негаторного позову (якщо необхідно усунути перешкоди у розпорядженні або користуванні арештованим майном), і форму позову про визнання права власності (якщо описані речі знаходяться правомірно у володільця, однак необхідно встановити приналежність права власності) (див.: Гражданское право: учебник: в 3 т. Т. 1 / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: Проспект, 2000. – С. 565. – 784 с. (автор главы – О.П. Сергеев). На думку В.В. Груздева, за основу вирішення аналізованого питання має бути взято другий, комбінований підхід, який, однак, потребує деяких уточнень методологічного характеру (детальніше див.: *Груздев В.В.* Гражданско-правовая защита: теория и практика: моногр. / Груздев В.В. – М.: Юрлитинформ, 2015. – С. 126, 127).

В.А. Белов, досліджуючи нормативну підставу віндикаційного позову, надав оригінальне роз'яснення ст.ст. 301, 302 ЦК РФ, у першій із яких закріплено право власника витребувати своє майно із чужого незаконного володіння, а в другій – встановлено так звані обмеження віндикації стосовно добросовісного набувача, тобто наведено ситуації, коли власник все-таки не має права витребувати своє майно із чужого незаконного володіння. У ЦК України норми, які регулюють зазначені суспільні відносини, передбачені у ст.ст. 387, 388.

Віндикаційний позов, як зазначає вчений, пред'являється власником, який не володіє річчю, до фактичного володільця річчю, який не є її добросовісним набувачем. У розумінні В.А. Белова віндикаційний позов спрямований не на захист права власності, а на повернення власнику фактичного володіння річчю. Беручи за основу розкритий ним зміст ст. 301 ЦК РФ та на підставі висновку про те, що у випадку добросовісного набуття право власності колишнього володільця річчю припиняється, внаслідок чого при задоволенні позову про витребування речі право власності на неї виникає заново, В.А. Белов запропонував позов до добросовісного набувача, що задовольняється на умовах ст. 302 ЦК РФ (ст. 388 ЦК України. – А.ІІІ.), вважати кондекційним (побудованим за моделлю кондекційного) позовом колишнього власника, який не володіє річчю, до особи, яка стала власником речі на підставі акту її добросовісного набуття [13, с. 317–328].

Отже, у доктрині цивільного права питання щодо системи способів судового захисту права власності та інших речових прав залишається відкритим. Так, у науковій цивілістичній спільноті й досі не вщухають дискусії стосовно поділу зазначених способів захисту на групи. Відходячи від традиційного поділу способів захисту права власності та інших речових прав на речово-правові і зобов'язально-правові, або заперечується різниця між цими групами способів захисту, або наголошується на неможливості охоплення ними всього розмаїття заходів, передбачених у сучасному законодавстві, які прямо чи опосередковано спрямовані на усунення порушень права власності. При цьому виокремлюються основні речово-правові,

допоміжні речово-правові, зобов'язально-правові та спеціальні засоби захисту.

Що ж до критеріїв класифікації способів захисту, то останні пропонується поділяти залежно від правових наслідків їх застосування чи зважаючи на наявність превентивного способу захисту права власності (ч. 2 ст. 386 ЦК України), виходячи із мети застосування правового примусу. Згідно з першим критерієм способи захисту права власності та інших речових прав поділяються на речово-правові і зобов'язально-правові (останні, у свою чергу, виражаються через способи захисту права власності у договірних та у недоговірних зобов'язаннях), а відповідно до другого критерію – на превентивні та відновлювальні способи захисту. Однак не всі учені визнають наявність у цивільному законодавстві превентивного способу захисту.

Також систему цивільно-правових способів захисту речових прав запропоновано поділяти на такі групи, як: речово-правові способи захисту; зобов'язально-правові способи захисту; інші способи захисту, які не відносяться ні до речово-правових, ні до зобов'язально-правових, але витікають із різних інститутів цивільного права; позови до публічної влади. Крім того, елементний склад системи способів захисту речових прав представлено за принципом особливостей об'єкта захисту (суб'єктивне речове право) і функціонально-цільової класифікації способів захисту речових прав.

Що ж стосується можливості віднесення окремих способів судового захисту права власності та інших речових прав до системи зазначених способів або до певної її групи, то у цивілістиці висловлено думку, що позов про визнання права власності або іншого речового права є установчим, а не речово-правовим домаганням, у свою чергу, позов про звільнення майна з-під арешту взагалі не може бути зарахований до захисних можливостей, а тому не є елементом системи, яку вони утворюють, оскільки являє собою засіб цивільно-правового захисту.

Значний науковий інтерес становить точка зору, відповідно до якої віндикаційний позов спрямований не на захист права власності, а на повернення власнику фактичного володіння річчю та визнання позову про витребування майна від добросовісного набувача кондекційним позовом.

Список використаних джерел:

1. Цивільне право України. Загальна частина: підруч. – [2-е вид., змін. та доп.] / за ред. І.А. Бірюкова, Ю.О. Заїки. – К.: КНТ, 2008. – 480 с.
2. Цивільне право України. Загальна частина / за ред. професорів І.А. Бірюкова і Ю.О. Заїки. – К.: Алерта, 2014. – 510 с.
3. *Ромовська З.В.* Українське цивільне право. Право власності: підруч. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 246 с.
4. *Дзера І.О.* Поняття та загальна характеристика способів захисту права власності / Дзера І.О. // Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав: моногр. / за заг. ред. академіків НАПрН України О.Д. Кручана та В.В. Луця. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. – С. 141–150.
5. *Гнатів О.Б.* Захист права власності в цивільному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.Б. Гнатів. – К., 2015. – 20 с.
6. *Гнатів О.Б.* Захист права власності в цивільному праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Гнатів Оксана Богданівна. – К., 2015. – 203 с.
7. *Жилінкова І.* Превентивний спосіб захисту права власності / І. Жилінкова // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 3 (42). – С. 130–136.
8. *Бондарь Н.П.* Основания возникновения права на превентивную защиту субъективных гражданских прав: понятие и виды // Правовое регулирование отношений в сфере частного права: традиции и современность / под. ред. И.С. Канзафаровой. – Одесса: Астропринт, 2016. – С. 321–340.
9. *Кушерець Д.* Охорона та захист майнових прав у сфері договірної права України: моногр. / Дарина Кушерець. – К.: Знання України, 2014. – 463 с.
10. *Новосёлова А.А.* Вещные иски: проблемы теории и практики: моногр. / Новосёлова А.А., Подшивалов Т.П. – М.: ИНФРА-М, 2016. – 279 с. – (Серия «Научная мысль»).
11. *Краснова С.А.* Система способов защиты вещных прав: моногр. / Краснова С.А. – М.: ИНФРА-М, 2015. – 148 с. – (Серия «Научная мысль»).
12. *Груздев В.В.* Гражданско-правовая защита: теория и практика: моногр. / Груздев В.В. – М.: Юрлитинформ, 2015. – 352 с.
13. *Белов В.А.* Очерки вещного права. Научно-популярные заметки: учеб. пособ. для бакалавриата и магистратуры / В.А. Белов. – М.: Юрайт, 2016. – 332 с. – (Серия «Авторский учебник»).

Артем ШТАНЬКО

**СИСТЕМА СПОСОБІВ СУДОВОГО ЗАХИСТУ
ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТА ІНШИХ РЕЧОВИХ ПРАВ**

Здійснено узагальнення поглядів і підходів учених до формування системи способів судового захисту права власності та інших речових прав на підставі їх огляду і систематизації. Наведено способи захисту, які утворюють систему способів судового захисту права власності та інших речових прав, критерії, за якими вони поділяються на групи, і види груп таких способів. Висвітлено точки зору вчених щодо розуміння правової природи і призначення окремих способів захисту у зв'язку з питанням про можливість їх віднесення до певної групи системи способів судового захисту права власності та інших речових прав або до цієї системи взагалі.

Ключові слова: система способів судового захисту права власності та інших речових прав; речово-правові способи захисту; зобов'язально-правові способи захисту; спеціальні способи захисту; превентивні способи захисту.

СИСТЕМА СПОСОБОВ СУДЕБНОЇ ЗАЩИТЫ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ И ДРУГИХ ВЕЩНЫХ ПРАВ

Осуществлено обобщение взглядов и подходов ученых к формированию системы способов судебной защиты права собственности и других вещных прав на основании их обзора и систематизации. Приведены способы защиты, которые образуют систему способов судебной защиты права собственности и других вещных прав, критерии, по которым они делятся на группы, и виды групп таких способов. Освещены точки зрения ученых, касающиеся понимания правовой природы и назначения отдельных способов защиты в связи с вопросом о возможности их отнесения к определенной группе системы способов судебной защиты права собственности и других вещных прав или к этой системе вообще.

Ключевые слова: система способов судебной защиты права собственности и других вещных прав; вещно-правовые способы защиты; обязательно-правовые способы защиты; специальные способы защиты; превентивные способы защиты.

Artyom SHTANKO

SYSTEM OF METHODS IN LEGAL DEFENCE OF PROPERTY AND OTHER RIGHTS

The article provides a summary of the views and approaches shared by scholars with regard to forming of the system of judicial remedies for the protection of the ownership right and other rights in rem based on their review and systematization. The article specifies the protection remedies forming the system of judicial remedies for the protection of the ownership right and other rights in rem, the criteria used to divide them into groups, and the types of groups of such remedies. Focus is given to the views of scholars on the comprehension of the legal nature and purpose of individual protection remedies in the context of the possibility of their assignment to a specific group within the system of judicial remedies for the protection of the ownership right and other rights in rem in particular or to this system in general.

Keywords: system of judicial remedies for the protection of the ownership right and other rights in rem; protection remedies in rem; protection remedies in personam; special protection remedies; preventive protection remedies.

